

Den nordiske velfærdsstat og globalisering. Sverige som eksempel

**Joakim Palme, professor, Department of Government, Uppsala University,
Joakim.Palme@statsvet.uu.se**

I det sidste halvandet årti eller to har globaliseringslitteraturen vokset sig meget stor inden for samfundsvidenskaben. Det ser ud til at afspejle ændringer i både den materielle verden, hvor den globale økonomiske integration fortsætter med at nå nye højder, og i vores sind, hvor frygten for disse processer lurer.

En af disse bekymringer refererer til den trussel, som globaliseringen indebærer for velfærdsstaten, som vi kender den, og mens denne frygt er udbredt blandt befolkningerne i de fleste af de rigeste nationer, har skæbnen for de nordiske lande fremkaldt særlig opmærksomhed. Dette har naturligvis at gøre med den kendsgerning, at de nordiske lande har haft de største velfærdsstater og de højeste niveauer for beskatning, men også ud fra den betragtning, at denne velfærdsmodel er en tung byrde at bære og derfor ikke vil være bæredygtig i fremtiden.

Til at begynde med er det værd at understrege, at globalisering ikke er et nyt fænomen, og det samme gælder følelsesmæssige og politiske reaktioner, som er udløst i det 21. århundrede. Drøftelserne i slutningen af det 18. århundrede vidner om meget lignende følelser i forhold til den øgede globale strøm af varer, mennesker og ideer fra den tid (Rothschild, 2001). Det er også værd at understrege, at ikke alle ser en uholdbar spænding mellem en stor velfærdsstat og globalisering. Med hensyn til den svenske sag er det klart, at efterkrigstidens velfærdsstatslige ekspansion

er gået hånd i hånd med en frihandelsstrategi fra politisk side og en national økonomi domineret af store eksportvirksomheder, som oplever en stadig dybere global integration. Der er endda dem, der hævder, at globaliseringen har været en afgørende drivkraft for velfærdsstatens ekspansion i små stater (Katzenstein, 1985).

Derfor, mens den konventionelle visdom fra 'velfærdsstatens guldalder' i 1960'erne og 1970'erne var, at velfærdsstaten vil gå hånd i hånd med globaliseringen, betød den neoliberale drejning fra 1980'erne og frem, at denne tankegang fundamentalt blev udfordret. Baggrunden for denne artikel viser, at vi på en måde fortsætter med at kæmpe med den neoliberale arv. Den Europæiske Union (EU) har tilføjet en ny dimension af, hvordan eksterne faktorer direkte og indirekte kan påvirke den politiske beslutningsproces på nationalt plan.

Formålet med denne artikel er at undersøge reformer og ændringer i forskellige områder af den svenske velfærdsstat og diskutere betydningen af eksterne og interne faktorer for den seneste politiske udvikling, såvel som for ændringer i ulighed. Tre af de områder, som har været udsat for "store" reformer, er pensioner, sociale ydelser og beskatning. Et

område er blevet mere domineret af enkeltstående ændringer og mangel på beslutninger: social forsikring. Læseren skal dog være advaret: Denne artikel er en første foreløbig betragtning af meget komplekse processer. Hvad kan tilbydes på nuværende tidspunkt er et par overvejelser om politiske spørgsmål, der fortjener en mere grundig undersøgelse i fremtiden.

Artiklen er organiseret på følgende måde: Først er indholdet af den svenske model skitseret og diskuteret i relation til globaliseringen. Dernæst er de forskellige politikområder undersøgt. Endelig er betydningen af globaliseringen versus indenlandske faktorer drøftet med hensyn til lighed og fremtiden for selve modellen.

Globalisering og den svenske model

Det ville være at gå for vidt at sidestille ”den svenske model” med ”den nordiske model”. Men på mange måder kan begreberne bruges synonymt. Der er faktisk en række fælles træk mellem de nordiske lande, hvilket antyder, at for mange analytiske formål, giver det ikke meget mening at skelne mellem de to ”modeller” (jf. Kangas og Palme, 2005).

Vi finder ligheder, når det kommer til social og økonomisk lighed, både hvad angår lighed i resultater og i lige muligheder. Vi er af den overbevisning, at de socialpolitiske institutioner har samme karakteristika på tværs af en bred vifte af programmer, hvor universalisme og middelklasse integration som modtagere af offentlige ydelser, og ikke kun som skatteydere, er en vigtig politisk økonomisk forskel i et bredere komparativt perspektiv.

I det følgende vil jeg referere til ”den nordiske model” for at indikere ensartethed og ”den svenske model” for at signalere specifikke nationale træk. Den nordiske velfærdsmodel er blevet en fremtrædende del af den politiske identitet mellem de nordiske lande over hele det politiske spektrum. Internatio-

nalt er den et referencepunkt i drøftelserne om tilrettelæggelsen af velfærdspolitikken og om konkurrenceevne. Den nordiske model er i højere og højere grad kommet til at være forbundet med en stor og stærk velfærdsstat.

Universale børnepasningsordninger og pensioner er blevet suppleret med indkomstrelaterede sociale forsikringer samt af moderne familierpolitik og en omfattende social servicesektor. Imidlertid er opfattelsen af modellens specielle karakter og succes blevet udfordret.

Imidlertid er opfattelsen af modellens særlige karakter og succes blevet udfordret. Den finansielle krise, der ramte i Finland og Sverige i 1990’erne, resulterede i nedskæringer og reformer, og dette blev tolket som begyndelsen til enden for modellen. De seneste årtiers økonomiske succes i Norden har styrket den internationale interesse for den svenske model, og mere generelt for den nordiske model (Dølvik, i dette temanummer af *Økonomi & Politik*). I diskussionen om socio-politiske modeller er midlerne dog ofte forvekslet med de tilsigtede resultater. Dette fører til problemer, når man analyserer de konkrete virkninger af forskellige sociale politiske modeller på for eksempel fattigdom og ulighed i samfundet.

Den nordiske model er generelt forbundet med en lav fattigdom, lav grad af ulighed, høj beskæftigelse, ligestilling mellem kønnene, og det faktum, at underprivilegerede grupper som handicappede og enlige mødre, i et relativt stort tal sammenlignet med andre lande, lever under de samme betingelser som hovedparten af befolkningen. Der er god grund til at tro, at institutionerne i den nordiske model har bidraget til dette, men det bør ikke tages for givet.

Hver fase i udviklingen af den sociale politikmodel har været forbundet med forskellige strategier for finansiering. I begyndelsen af

det 20. århundrede var fremkomsten af pensioner og andre nationale socialpolitiske programmer kombinerede med et skift i finanspolitisk ansvar fra det lokale til det nationale niveau, hvilket reducerede afhængigheden af fattighjælp. Efterkrigstidens nationale grundpensionsreform blev finansieret af direkte indkomstskatter igennem det almindelige statsbudget, selv om der formelt var en særlig national skat forbundet med grundpensionen. Udvidelsen af indkomstrelateret social forsikring, herunder den lovpligtige supplerende pension, blev finansieret af indkomstskatten. Afhængigheden af statens finanser steg med udvidelsen af velfærdsservicektoren, selv om størstedelen af finansieringen af sociale ydelser og sundhedsvæsenet blev opkrævet gennem kommunale (social omsorg) og amtslige (sundhed) skatter. Siden afslutningen af Anden Verdenskrig er indirekte beskatning gennem forbrug blevet betragtet som en mulig vej til at øge skatteindtægterne. Skatterne er steget med de socialpolitiske ambitioner sammen med den voksende størrelse af befolkningsgrupper i nød, som ældre, børn og arbejdsløse. Den danske sag er ekstraordinær i den stærke afhængighed af indkomstskatter, men ingen sociale bidrag i en snæver forstand. Perspektivet på den nordiske model, der stammer fra forholdet mellem arbejdsmarkedets parter, er ofte fokuseret på konsensus og de aftaler, der normalt er opnået. Men det betyder ikke, at de grundlæggende samfundsmæssige konflikter tilbagekaldes, men snarere, at kompromisser er blevet betragtet som et middel til at reducere mængden af åbne konflikter med henblik på at øge den økonomiske vækst (jf. Korpi, 1983).

En vigtig del af den nordiske model har været den særlige situation med hensyn til strukturelle ændringer. Historisk set fremgår dette mest tydeligt af den svenske sag: Den såkaldte "solidariske lønpolitik", som blev lanceret af økonomerne Rehn og Meidner fra svenske fagforeningers forbund (LO). Dens formål var at fremme princippet om lige løn

for lige arbejde i organiserede lønforhandlinger, så ineffektive virksomheder, ude af stand til at bære omkostningerne, blev elimineret. De effektive virksomheder, som i virkeligheden var i stand til at betale endnu højere lønninger, end de gjorde, fik en betydelig fortjeneste. Strategien var dengang at sikre, at disse overskud blev investeret igennem forskellige foranstaltninger i ny produktion og nye job, der ville skabe indkomstmuligheder for den afskedigede del af arbejdsstyrken. En væsentlig del af denne strategi var aktiv arbejdsmarkedspolitik, der dels bestod af passende uddannelse for ledige, men også finansiell støtte til at flytte derhen, hvor der var job. Kort sagt ville taberne i den strukturelle ændring blive gjort til vindere gennem offentlige investeringer i uddannelse og tilskyndelse til geografisk mobilitet. Indtil den dybe recession i 1990'erne blev de strukturelle forandringer generelt styret succesfuldt og fuld beskæftigelse blev opretholdt. Denne fuldbeskæftigelse komponent af den svenske model synes nu at være gået tabt. Den nordiske erfaring med hensyn til fattigdom og ulighed er interessant af flere grunde. Ifølge internationale sammenligninger er de nordiske lande blandt de mest lige samfund i verden (se f.eks. www.lisproject.org/key-figures/kf-workbook.xls). Der er mange forskellige faktorer, der bidrager til dette, men de socialpolitiske institutioners rolle bør ikke ignoreres. De nordiske lande har etableret en universel model for social beskyttelse, hvor kontant- og serviceydelser baseret på bopæl og er kombineret med indkomstrelaterede sociale ordninger. Derudover er der ordninger rettet mod sårbare grupper. Universalismen opstod som en reaktion på de forskellige behov i land- og bybefolkningen såvel som til den politiske mobilisering af disse interesser. Også i efterkrigstiden har indkomstrelateret social forsikring været en strategi til at omfatte arbejdere og funktionærer i både private og offentlige sektorer inden for samme system af beskyttelse.

Udvidelsen af tjenester har dels været en reaktion på befolkningens aldring, men er også uløseligt forbundet med væksten i kvindernes deltagelse på arbejdsmarkedet samt ved kvinders politiske deltagelse.

Derfor er den nordiske omfordelende strategi baseret på inkludering af en stærk middelklasse i systemet for social beskyttelse, og at et flertal af befolkningen er både bidragydere og nydere af det sociale system (Korpi og Palme, 1998). Systemet indebærer også høje niveauer af beskatning (Kangas og Palme, 2005). Ligestilling, som er associeret med den nordiske model, har sit fundament i de faldende forskelle i beskæftigelsesfrekvenser mellem kvinder og mænd, som er et resultat af en række interagerende faktorer. Udviklingen udgik fra den kvindelige deltagelse i uddannelsessystemet og fortsatte gennem udbygning af ældrepleje og børnepasning. Det gav kvinder, der tog det primære ansvar for børn og aldrende forældre, mulighed for at kombinere det huslige ansvar med lønnet arbejde. Det forbedrede økonomiske incitament til at komme ind på arbejdsmarkedet, som overgangen fra fælles til individuel skat indebar, bør ikke undervurderes. Men uden en høj efterspørgsel efter arbejdskraft, både i den private og offentlige sektor, ville den nye to-forsørger-model, som var blevet udformet i både skatte- og socialpolitiske ordninger, ikke have haft sådanne mærkbare effekter. Hvorfor skulle globaliseringen betyde noget for den svenske velfærdsstat? Ud over den idemæssige kritik er der selvfølgelig faktorer, der sætter mere praktiske grænser for velfærdsstaten i en globaliseret økonomi, hvor basen for beskatning er blevet mere og mere mobil.

Hvordan kan velfærdsstaten finansieres? Dette er ikke trivielt spørgsmål, især i betragtning af, at aldringen af befolkningen lægger et større pres på mere skattefinansieret omfordeling, og taget i betragtning af den måde vi i øjeblikket tildeler rettigheder til pensioner og sundhedsvæsen til de ældre.

Den globale konkurrence fra lande med lave lønninger tvinger også landene i den rige del af verden til at omstrukturere deres produktion. Det er indlysende, at finansieringen af velfærdssamfundet afhænger af en vellykket omstrukturering. Dette synes at kunne koges ned til identifikationen af to kritiske faktorer for en velfærdsstat af den svenske type: den kan kun opretholdes, hvis den tilbyder gode incitamenter til udbuddet af arbejdskraft og investering af kapital. Hvad angår den høje rangering af Sverige og de øvrige nordiske lande med hensyn til internationale rangering af konkurrenceevne, gives der anledning til at tro, at denne form for velfærdsstatsmodel, i bred forstand, faktisk er godt for erhvervslivet: Kapitalister bekymrer sig mest om deres profit. Hvis det er rigtigt, at lønnen er residualen i en globaliseret økonomi, så er det tilstrækkeligt med konkurrencedygtige profitniveauer. Kapitalister kan også bekymre sig om sociale og økonomiske forhold, der har konsekvenser for deres evne til at udtrække overskud, såsom udbuddet af kvalificeret arbejdskraft og om social samhørighed. Dårlige sociale forhold kan forstås som en trussel mod den sociale og økonomiske orden.

Et andet sæt af spørgsmål er blevet rejst i forbindelse med populariteten af den svenske/nordiske model, og det er mere knyttet til effektivitetsaspekter. Jeg tror, at dette kun er delvist og indirekte relateret til spørgsmål om konkurrenceevne og globalisering. Velindrettede politiske institutioner kan løse kollektive handlingsproblemer, og der kan også argumenteres for, at offentlige institutioner kan tilbyde private goder til borgerne til en lavere pris. Det er også hævet over enhver tvivl, at de omfattende sociale ordninger for børn og svagelige ældre i de nordiske lande bidrager væsentligt til det høje udbud af arbejdskraft af nordiske kvinder sammenlignet med, hvad vi finder i andre europæiske lande. Begrebet livslang læring har potentialet til at forlænge arbejdslivet, ikke mindst for dem, som forlader arbejdsmarkedet sent, og det er natur-

ligvis en måde ikke blot at mindske presset på de offentlige udgifter, men også at sikre det fremtidige beskatningsgrundlag. Disse eksempler illustrerer, i lyset af nøjsomhed og skattekongurrence, et potentielt bidrag til den nordiske models modstandskraft. Der er også en generel forståelse af, selv om det empiriske grundlag er noget uklart, at ligestilling fremmer social samhørighed, hvilket igen er godt for forretningen. Kort sagt synes det berettiget at tale om en anden nordisk model med følgende kendetegn: en kombination af universelle rettigheder og indkomstafhængige sociale forsikringer, universelt administrerede for forskellige grupper på arbejdsmarkedet; en omfattende velfærdsservicesektor baseret på decentraliseret administration og finansiering, samt en familierpolitik organiseret til at bakke op om to-indkomst-husholdninger. Denne model viser sig i det store hele at være forenelig med en globaliseret økonomi. Men det er ikke uden spændinger, og den svenske model har været udsat for flere store reformer og et stort antal mindre ændringer i løbet af de seneste to årtier. Dette giver en mulighed for at udforske indflydelsen af globale versus indenrigs faktorer, og arbejdshypotesen er, at dette vil hjælpe os til at forstå karakteren af spændingerne. Det er, hvad vi nu vender vores opmærksomhed mod: Vi starter med de store reformer og går derefter videre til de små ændringer.

Skattereform

Det svenske skattesystem gik igennem en stor reform i 1991 (Steinmo, 1996). Indholdet af reformen fulgte et velkendt internationalt mønster. Der var derfor en generel nedsættelse af marginalskatten, kapitalindkomst blev beskattet særskilt fra indtjeningen, og behovet for at opretholde niveauet af skatteindtægter blev løst ved en udvidelse af skattegrundlaget. Udvidelsen af beskatningsgrundlaget omfattede forskellige foranstaltninger lige fra beskatning af frynsegoder til at hæve og udligne beskatningen af tjenester, som den på varer. For at kompensere for den reducere

rede progressivitet i skattesystemet som sådan, steg familieydelse af forskellig art for at opretholde den omfordelende karakter af skattesystemet. Skattereformen fulgte måske et internationalt mønster, men det var først og fremmest et resultat af en mangeårig hjemlig politisk debat, der startede i 1970 og allerede i begyndelsen af 1980'erne havde resulteret i en række væsentlige ændringer (svarende til hvad 1991-reformen handlede om). 1991-reformen blev grundlagt på et bredt kompromis på tværs af det traditionelle venstre-højre spektrum. Efter 1991 har ændringer i skattesystemet været mindre omfattende, men ikke mindre vigtige, når de sammenholdes. Enhver diskussion af post-1991-ændringer skal tage hensyn til både EU-medlemskab, og hvad der skete under den finansielle krise i 1990'erne.

De to regeringer, der var ved magten i denne periode viste forskellige tilgange til situationen. Centrum-Højre mindretalsregeringen (1991-94) brugte generelt og udelukkende nedskæringer på udgifter til at reducere underskuddet, mens den socialdemokratiske regering (1994 -) kombinerede nedskæringer med skattestigning i næsten samme størrelsesorden. Krisen i 1990'erne øgede omkostningerne for de sociale sikringsordninger, ikke fordi de var mere generøse, men fordi der var et større behov i befolkningen. Det udløste indførelsen af sociale sikringsbidrag for nogle ordninger. Det kan fremstå som mere end en tilfældighed, at Sverige indførte et bidrag for den forsikrede, da dette var et etableret system i resten af EU. Men den mest oplagte drivkraft var et presserende behov for at øge indtægterne til det sociale sikringssystem under krisen i 1990'erne uden at sætte konkurrenceevnen over styr. Mængden af skattefinansieret socialpolitik er fortsat høj, selv om det klart er overgået af Danmark.

I 1998 viste budgettet et overskud, der blev tolket som slutningen på krisen. Økonomien voksede og lønningerne steg, mens beskæfti-

gelsen først begyndte at vokse så sent som i 1999. Da økonomien var på fode igen, og erhvervsfrekvensen steg, blev det relative skattefræk automatisk reduceret.

Derudover var der nogle justeringer i indkomstkatten, som i sidste ende reducerede skattesatserne. Det drejede sig om indeksering af afgiftssatserne samt grundlæggende fradrag, der blev øget. Partiforskellene fortsatte også efter krisen i 1990'erne, men et fælles træk er, at ejendomsskatterne er blevet sænket eller ophævet. Socialdemokraterne startede med at afskaffe arve- og gaveafgifter. Centrum-højre koalitionen, kendt som Alliancen, som kom til magten i 2006, har ikke blot afskaffet formueskatten, men har også reduceret ejendomsskatten for de højeste prissatte ejendomme. En række ændringer med hensyn til indkomstskatter udgør en klar partipolitisk forskel. Den største af disse ændringer består i en generel sænkning af indkomstskatterne implementeret i 2007. Desuden har Alliancen indført skattefradrag på lønindkomsten og to faste og store skattelettelser til husligt arbejde (reparationer og rengøring m.v.). Den svenske selskabsbeskatning har altid været relativt beskeden (Steinmo, under udgivelse). Det er samtidig den type af skat, som potentielt er mest udsat for konsekvenserne af globaliseringen. I 2008 var den genstand for et beskedent fald fra 28 til 26,3 pct. Den omstændighed, at selskabsskatten blev sænket i en række EU-lande, har bidraget til den svenske forandring. Den indirekte påvirkning fra resten af Europa kan ikke afvises, når det kommer til formueskat, hvor flere europæiske lande afskaffede den før Sverige. Sverige synes dog at være en undtagelse med afskaffelsen af arveafgift. Resultatet af de forskellige ændringer i de forskellige dele af systemet er, at de svenske afgifter er kommet ned på det gennemsnitlige niveau i EU. Det er tydeligt, at ændringerne i skattesystemet i løbet af de seneste to årtier er blevet påvirket af internationale faktorer. Det ser ud til, at den internationale indfly-

delse har været stærkest på det idemæssige plan, i hvert fald når det gælder 1991-reformen. Afskaffelsen af formueskat og arveafgifter tyder på, at det bliver vanskeligere at beskatte kapital, men det er stadig tvivlsomt, om disse ændringer var nødvendige. Det er slet ikke klart, at EU-medlemskabet har haft nogle (real) direkte effekter. Nedsættelsen af afgifter på tillægstjenester på nogle produkter i 1995 er et godt eksempel på henvisninger til EU-medlemskabet i den hjemlige debat, men spørgsmålet er, hvad potentialet af den mulige anvendelse af dette argument som en strategisk positionering i en indenrigspolitisk overenskomstforhandling er.

Selskabsskatten er særligt påvirket af, hvad der sker i den resterende del af Den Europæiske Union. Det ser således ud, som om finansieringssiden i højere grad end udgiftssiden (se nedenfor) er påvirket af situationen i resten af verden og ikke mindst i EU.

Dette kan i sidste ende få konsekvenser for udgiftssiden også. Samtidig er det åbenbart for enhver, at ændringerne i skattesystemet fortsat i stor udstrækning er bestemt af nationale partiers politiske holdninger. Ændringerne i skattesystemerne har haft systematisk indflydelse på indkomstfordelingen (og det er noget, vi vil vende tilbage til nedenfor). Det har skabt incitamenter og favoriserer kapitalindkomst. Det har skabt nye interessegrupper og nye sociale skillelinjer mellem arbejdstagere og folk uden arbejde. Derfor, hvad der synes at være små ændringer, der er truffet en ad gangen, kan ændre logikken i den politiske økonomi i den svenske model ved samtidigt at konvertere de eksisterende strukturer og indføre nye elementer (lagdeling, jf. Streeck og Thelen, 2005).

Reformering af den sociale service

I 1992 var hele den sociale servicesektor, herunder en række ordninger under mantraet "fra vugge til grav", under reform, som åbnede op for profitsøgende firmaer til at tilveje-

bringe offentligt betalte ydelser (Palme et al., 2003). Mens private non profit-aktører havde været udbydere tidligere, blev sektoren nu helt domineret af kommuner og amterne som tjenesteudbydere. Reformen skabte forskellige betingelser afhængig af, hvilken del af sektoren vi ser på. Hvor skolesektoren introducerede et voucher-system og retten for private aktører til at etablere, hvad end de ville, gav de andre tjenester kommuner og amter, ikke enkeltpersoner, ret til at vælge mellem offentlige og private udbydere for ældrepleje og sundhedsvæsen. Nogle kommuner valgte forbrugervalgs-modellen tidligt. Tidligere blev en ny lovgivningsmæssig ramme for forbrugernes valgmodeller givet, som gav yderligere stimulering for gennemførelsen af sådanne modeller i både amter og kommuner, selv om det stadig var en sag for de lokale myndigheder selv at vælge en model. Reformen havde en hjemlig specifik forhistorie. Socialdemokratiet havde forsøgt at reformere den offentlige sektor i 1980'erne uden at gøre store fremskridt. I løbet af 1980'erne havde den neoliberale dagsorden fået et fast tag i det konservative parti, men det liberale part var tydeligvis også påvirket.

Ændringer, der var blevet gennemført i 1980'erne, bl.a. også af socialdemokraterne i form af "purchaser-provider-models", samt en decentralisering af uddannelsessystemet, som havde banet vejen for en privatisering af leveringen af disse stadig offentligt finansierede ydelser. Siden 1993 er andelen af private tjenester i hele velfærdsservicesektoren mere end fordoblet. Udviklingen i det svenske medlemskab af EU foregår nu, men beslutningen om at åbne op for sektoren for private aktører var forud for optagelse og havde sin baggrund i svensk partipolitik. EU-perspektivet kan være vigtigt for forståelsen af fremtidige ændringer i de sociale sektorer. Der har været både angstelse og store forventninger til det såkaldte servicedirektiv. For at forstå årsagerne til dette må man gå ud over den underskrevne aftale og forholde sig til formu-

ringen af det oprindelige forslag, det såkaldte Bolkestein-direktiv, som var designet til også at omfatte velfærdsservicesektoren. Under alle omstændigheder har vi set en omfattende "europæisering" af servicesektoren uden for velfærdsområdet. Denne udvikling er forbundet til visionen om konkurrence, der dominerede reformstrategierne i den offentlige sektor, selv før Sverige blev medlem af Den Europæiske Union (Lundqvist, 2003).

Den internationale indflydelse er uden tvivl vigtig på det idemæssige plan. New Public Management startede en form for konvertering inden for det offentlige og den offentlige ramme. Interessant nok har Sverige på mange måder gået meget længere i praksis end i lande, hvorfra disse ideer udsprang. Hvad er konsekvenserne af reformerne for effektivitet, kvalitet, ulighed og social samhørighed? Det korte svar er, at vi ved forbausende lidt om disse effekter (Hartman et al., 2011). En vigtig årsag til dette er, at data ikke eksisterer, til dels fordi reformerne blev gennemført uden at overveje behovet for evaluering. Ud over disse spørgsmål har vi naturligvis spørgsmålet om interessedannelse i det svenske samfund. I løbet af de sidste to årtier er det indlysende, hvordan "big business" har øget ejerandelen i sektoren. Den politiske økonomi af den "nye" svenske model kan ikke kun analyseres i forhold til vælgeres oplevelser som brugere.

Pensionsreform

Den svenske pensionsreform fra 1994/98 (implementeret i 2003) ændrede alle dele af pensionssystemet (Palme, 2003). Den omformede både indkomst og grundlæggende sikkerhedskomponenter af systemet samt dens rolle og form for præfinansiering. Reformen erstattede for det første dels det gamle indkomstafhængige "ydelsesbaserede system" med et "bidragsbaseret" system, hvor 18,5 procent af indkomsten udgør det økonomiske grundlag for folkepensionen.

16 procent af indkomsten går ind på "fiktive konti" og danner grundlag for den indkomstrelaterede pension. 2,5 procent af indkomsten går ind på de "fuldt finansierede individuelle konti" og genererer "en fuldt finansieret pension" (PPM-systemet).

Begge konti omregnes til annuiteter på tidspunktet, hvor pensioneringen indtræffer. For det andet er det grundlæggende sikkerhedssystem bygget på en universel "garanteret pension", der erstatter den gamle kombination af "folkepension" og det "særlige tillæg". Størrelsen af denne garanti er graderet i forhold til de to bidragspligtige offentlige pensionsydelser (indkomst pension og fuldt finansieret pension).

En forskel i forhold til det gamle system er derfor, at de, der har tjent rettigheder til bidragspligtige ydelser, vil få en lidt højere samlet offentlig pension end dem med kun en "garantipension". En fundamental ændring er således, at den indkomstafhængige del bliver det første søjle. Reformen indebærer en stigning i udgifterne, men med uændrede regler. (Stigningen var nogenlunde lig med et scenarie, hvor loftet i det gamle system ville være indekseret til indtjeningen i stedet for priserne.) Begrebet en fiktiv konto betyder, at her og nu finansiering-karakteren af systemet bibeholdes i denne del. Størrelsen af de bidrag, der går til fiktive konti, bliver sat på et højt nok niveau til at dække de optjente rettigheder i det gamle system. Ikke alene giver indtjeningen fremtidige rettigheder til den indkomstrelaterede pension, men også til en række andre indkomster, såsom sociale sikringsydelser. Pasning af børn er et særligt motiv for at give pensionsrettighederne ved siden af indkomst og indtjening.

Rettigheder genereres af forældreorlovsydelserne og ulønnet orlov for at passe børn op til 4-års-alderen. Desuden kan værnepligt og videregående uddannelser give ekstra pensionsrettigheder. Det reformerede offentlige

system er isoleret fra, hvad der sker med private bestemmelser, eftersom "garantipensionen" kun koordineres med lovbestemte bidragspligtige pensioner og ikke med private pensioner, uanset om de er arbejdsmarkedspensioner eller individuelle. Det betyder, at private pensionsopsparinger ikke vil have nogen effekt på nuværende og fremtidige offentlige pensionsydelser.

Dette er forskelligt fra, hvad der sker andre steder i verden med hensyn til øget behovstestning af grundlæggende ydelser. Men den fuldt finansierede del af reformen åbner op for at private fondsforvaltere kan håndtere individuelle bidragsydere inden for en offentlig ramme, hvor de offentlige myndigheder både indsamler bidrag og udbetaler pensionen. Desuden indføres, at risiko tages individuelt inden for den sociale forsikring, hvor ordningerne normalt er designet til kollektiv risikodeling. I de første år af det 21. århundrede har PPM-midler tabt meget på de meget variable afkast på de internationale aktiemarkeder. Dette har ført til en lav interesse blandt befolkningen i at blive aktive i PPM-systemet. Hvor over 70 procent foretog aktive valg i første runde i år 2000, var det kun 9 procent af de nytilkomne (hovedsagelig unge), der i 2003 foretog aktive valg, og denne andel er fortsat med at falde. Den omfattende svenske pensionsreform blev foretaget inden det formelle svenske EU-medlemskab, og der er ikke noget, som taler for en indirekte EU-effekt i dette tilfælde. Det er interessant at bemærke, at Italien iværksatte en bidragsbaseret ordning samtidig med Sverige, men reformprocessen i de to lande er ikke koordineret. Fællesnævneren er snarere den globale tendens for arbejdsmarkedspensioner og andre private løsninger til at udvikle sig i retning af bidragsmodellen. Behovet for omkostningsstyring i en situation med en aldrende befolkning er en drivende kraft i både private og offentlige systemer.

Der er imidlertid en direkte påvirkning af medlemskabet, som er forbundet til den del af pensionssystemet, som via lovgivningen er finansielt støttet, nemlig PPM-systemet. Det gælder ikke systemet som sådant, der var mere inspireret af den svenske erhvervstilknyttede pensionsordning, men rammerne for vedligeholdelse af finansiering, hvor det endte med at blive indlysende, at EU's konkurrencelovgivning kræver et system, som også er åbent for udenlandske fondsforvaltere. Alle socialpolitiske ordninger påvirker interesser og dannelsen af koalitioner (f.eks. Korpi, 1980). Det betyder, at ændringer i socialpolitiske ordninger har potentiale til at ændre dannelsen af interesser og koalitioner, og her rejser pensionsreformen flere spørgsmål. Det første er adskillelsen af finansieringen af alderdoms- og invalidepensioner. Dette kan være problematisk fra et fordelingsmæssigt synspunkt. Den finansielle base for invalidepension (som primært går til lavindkomstgrupper) er mindre robust i forhold til dannelse af risikovillige koalitioner.

Pensionsreformen løser problemerne med at finansiere den del af systemet, som handler om folkepensionen, men den efterlader de invalidepensioner, der skal finansieres af almindelige indtægter. For det andet: skiftet, hvor den indkomstrelaterede pension bliver den primære søjle i systemet, afspejler ændringer i beskæftigelsesstrukturen, herunder kvinders øgede deltagelse på arbejdsmarkedet. Det er også en måde at håndtere problemer, som relaterer sig til lighed og incitamenter i den gamle formel og koordinering af basale og indkomstrelaterede ydelser. Disse ændringer kan øge legitimiteten af systemet, og lønindekseringen af loftet garanterer en fortsat bred base af forpligtelse til systemet. Den omstændighed, at de grundlæggende bestemmelser er supplerende, danner den anden søjle, som måske kan mindske graden af forpligtelse til ydelsen. Universalismen bevares, men ændringerne kan have betydning for, i hvilket omfang det svenske folk

er villigt til at abonnere på systemet. Som beskrevet ovenfor skaber indekseringen af priserne på den universelle garanti sandsynligvis også spændinger. Desuden vil de, der lever af andre ydelser, få pensionskreditter i deres fiktive konti, hvilket igen betyder, at der vil være meget få med kun det garanterede niveau. Den svenske pensionsreform har elementer af privatisering, men reformen repræsenterer ikke en tilbagetrækning af de offentlige forpligtelser som sådan. Det er også en interessant "test case" i studiet af, hvordan velfærdsstatsens institutioner fungerer som en platform for interesseformation og koalitionsbygning, såvel som for at skabe ny arv.

Social forsikring

I 2010 udnævnte Allianceregeringen en parlamentarisk socialforsikringskommission, som skal komme med reformforslag for sygedagpenge og arbejdsløshedsdagpenge. Det er ikke første gang, at disse systemer er under revision i løbet af de seneste årtier. Imidlertid har tidligere provisioner ikke afstedkommet nogen store reformer, men snarere et stort antal mindre ændringer og tilpasninger i tillæg til de former for stramninger, der gennemføres af forskellige regeringer. Nogle af de mindre ændringer har dog haft overraskende store effekter. Og fraværet af beslutninger har bidraget til at systemet lige som driver (jf. Streeck og Thelen, 2005) i forhold til deres potentiale til at danne koalitioner.

Da vi i maj 2012 (Ferrarini et al., 2012) leverede en rapport til den nye socialforsikringskommission, hvor vi sammenlignede svenske sociale forsikringsordninger med de andre rige OECD-lande, var resultaterne overraskende for den svenske offentlighed: Mens de svenske forsikringsordninger engang var blandt de mest generøse i OECD med hensyn til både kompensationsgrader og varigheden af ydelsen, scorede de svenske ordninger i 2010 kun gennemsnitligt over hele linjen. Denne udvikling er et resultat af forskellige former for processer, der har arbejdet over

forskellige tidshorisonter. Over en længere periode ser det ud til, at både sygedagpenge og arbejdsløshedsforsikring driver væk fra den svenske models centrale træk ved passende at forsikre et stort flertal af befolkningen inden for de lovbestemte eller statsstøttede forsikringsordninger. For sygedagpenge er loftet for ydelsen blevet indekseret til priserne. Da det blev indført i 1960'erne havde mere end 90 procent en indtjening under dette loft. Nu vil en fuldtidsansat med en gennemsnitlig indtjening i fabriksindustrien have en indkomst over loftet. Det skal her bemærkes, at den socialdemokratiske regering egentlig havde hævet loftet i 2006, men da centrum-højre-regeringen kom til magten senere samme år, blev det straks sænket igen. Den højeste ydelse i arbejdsløshedsforsikringen har traditionelt været mere beskeden end i sygeforsikringen (omkring hvad en gennemsnitlig fuldtidsansat ville tjene). Men for et par år under den første del af dette århundrede blev den højeste ydelse forøget til kortvarige arbejdsløse, men dette blev også afskaffet af Alliance-regeringen, da den kom til magten. Andre beslutninger har været vigtigt for de kortvarige ændringer som er observerede over de seneste år. Indførelsen af et skattefradrag på indkomst fra arbejde, har effektivt reduceret kompensationsgraderne for arbejdsløshedsdagpenge. Varighed af ydelsen har også været genstand for forskellige restriktioner. Hvad der har særlig interesse, er forøgelsen af de forsikredes personbidrag til den indkomstafhængige del af arbejdsløshedsforsikringen, hvilket administreres af fagforeningerne (efter Gent-systemet). Motivationen givet af regeringen var, at et sådant bidrag ville straffe for store lønkrav fra fagforeningerne, som øger arbejdsløsheden i denne branche.

Resultatet var et dramatisk fald i dækningen af arbejdsløshedsforsikringen, men også i medlemstallet i fagforeningerne, fra 80 procent til under 70 procent. Dette peger på, at små ændringer kan have store konsekvenser

for magtrelationer (tilsigtet eller ej). Kort sagt: Den kapacitet, som sociale ordninger besidder til at skabe koalitioner mellem forskellige grupper i samfundet synes at være på tilbagegang, men det nærmer sig også en potentiel skillevej, da størstedelen af befolkningen i arbejde bliver nødt til at vende sig mod private løsninger for at sikre sig, at de forsikret i tilstrækkelig grad.

Mens effekter af eksterne faktorer til tider har været ubestridelige (krisen i 1990'erne), er der meget lidt, der tyder på, at den seneste udvikling bestemmes af andre faktorer end indenrigspolitiske prioriteringer.

Lighed

I denne artikel har fokus været på politik og politiske ændringer. Da forståelsen af den svenske model ofte refererer til lighed, synes det berettiget, om end kun kortvarigt, at se på tendenserne på dette område. Storhedstiden for den svenske model er ofte sat til omkring 1980. Det kan måske diskuteres. Når det kommer til ulighed, er der næppe tvivl om, at det moderne Sverige oplevede en general lav ulighed omkring 1980 med en Gini-koefficient omkring 0,20.

Siden da har Sverige fulgt en international trend med stigende ulighed (Björklund og Jäntti, 2011). Kun lidt af dette kan tilskrives forbedret måling af frynsegoder i forbindelse med skattereformen i 1991. Stigningen i 1980'erne var temmelig beskeden (Palme et al., 2003). Øgede uligheder i indtjening bidrog hertil. 1990'erne var præget af en dyb økonomisk krise i løbet af den første del af årtiet, og et økonomisk opsving i anden halvdel. Uligheden blev ikke forværret under krisen, men i stedet under opsvinget. Stigningen blev delvist drevet af en kraftig stigning i lønpræmier for ledere i det private, men også i den offentlige sektor. Den vigtigste drivkraft var kapitalindkomst. Dette omfattede reelle gevinster, som betød, at årlige forskydninger var ganske betydelige og toppede i år 2000.

Den første del af det første årti af det 21. århundrede var kendetegnet ved stabile uligheder. Den anden del af dette årti er præget af en dramatisk stigning. Igen er kapitalindkomst den primære årsag, hvorimod uligheder i indkomst overraskende forbliver uændret. Mens beskæftigelsen stiger igennem den globale finansielle krise, halter husstande uden indkomst fra beskæftigelse bagefter. Denne ændring er meget klar i anden halvdel af årtiet, hvor disse husstande, i tillæg til at de halter bagefter i kontanthjælpssystemet, bliver yderligere påvirket af indførelsen af et skattefradrag på lønindkomst, som effektivt sænker kompensationsgraden af dagpengene. Andre ændringer i skattesystemet, såsom afskaffelsen af arve- og formueskatter samt nedsættelse af ejendomsskatten, synes at nære denne udvikling. Ved udgangen af dette årti Sverige har nået det niveau på Gini-koefficienten, der blev målt USA i 1980 (Björklund og Jäntti, 2011). Dette er endnu mere bemærkelsesværdigt i betragtning af, at Gini er mest følsom over for, hvad der sker i midten af indkomstfordelingen, hvor der er sket meget lidt. Den vigtigste faktor er, hvad der sker med de højeste indkomster - i højre ende af fordelingen - men relativ nedgang af lave indkomster - den venstre ende - bidrager også. Det er svært, hvis ikke umuligt, at afskrive globaliseringen som den vigtigste drivkraft bag den øgede ulighed i den svenske indkomstfordeling. Hvis vi accepterer det synspunkt, at overskud, og dermed kapitalindkomst, er fastsat på et internationalt niveau, da er konklusionen relateret til den svenske case, at globaliseringen har været den vigtigste drivkraft bag stigningen. Men stigningen i de højeste indkomster er også blevet påvirket af indenrigspolitik, primært med hensyn til beskatning af kapitalindkomst. Synspunkter vil formentlig afvige fra hinanden, når det kommer til årsagerne til øget ulighed i indkomst.

Mens den internationale konkurrence om topledere kunne have bidraget, kunne det lige så vel være, fordi øgede overskud er gået til det

øverste indkomstsegment. Arbejdsløshed er naturligvis påvirket af internationale faktorer. Men det er udelukket ikke indenlandske faktorer. Faktisk følger den øgede arbejdsløshed mønstre, der antyder, at de skal ses som endogene for tilbagetrækning af velfærdsstaten (f.eks. Korpi og Palme, 2003). Desuden er det let at se, hvordan indenrigspolitik har været vigtigt for de politiske prioriteringer, der har ført til faldende indkomster for arbejdsløse. Dog, globale faktorer er også vigtige for den venstre ende af indkomstfordelingen. Meget store bølger af immigration, primært bestående af flygtninge, har ikke kun bidraget til, at 15 procent af befolkningen er udenlandsk født. Disse grupper er også stærkt overrepræsenteret blandt de arbejdsløse. Dette er ikke kun drevet af diskrimination på det svenske arbejdsmarked, men skyldes også manglende faglige og sproglige færdigheder blandt de nytilkomne, der ikke matcher de ledige stillinger. I det omfang de nationale politikker undlader at investere nok i indvandrene og undlader at tage fat på diskrimination, hvilket resulterer i mere eller mindre permanent udelukkelse fra arbejdsmarkedet af nogle grupper, kunne vi se dette som en form for interaktionseffekt af globale og indenlandske faktorer på ulighed.

Hvis Barth og Moene (2012) har ret med hensyn til den stærke forbindelse mellem lighed og omfordelende kapacitet af den nordiske model, kan den øgede ulighed udløse en nedadgående spiral for modellens omfordelende kapacitet. Hvad de svenske erfaringer antyder, er, at styrken af dette nedadgående pres er afhængig af både eksterne og interne faktorer.

Refleksioner over den svenske velfærdsstatsmodel

Diskussionen om den relative betydning af interne og eksterne faktorer for ændringer i en række vigtige politikområder i den svenske velfærdsmodel har ført til følgende tentative konklusion: Blandt de store reformer, der

her er undersøgt, er der ikke noget, der synes at have været dikteret eller primært drevet af eksterne faktorer. Der er dog gode grunde til at konkludere, at der har været international indflydelse i alle de reformer, der omtales i denne artikel. Politiske ændringer er blevet påvirket af reformer i andre lande, men endnu vigtigere af ideer, der er blevet spredt globalt.

Ikke alene har der således været stærke nationale politikere bag hver reform, men der har også været en slags national støbning af de globale ideer. Det giver anledning til nogle yderligere overvejelser. Skattereformen fra 1991 er blevet stemplet "århundredes skattereform", og reformen var faktisk i mange henseender meget omfattende. Det er klart, at der var et stærkt nationalt pres for en reform af skattesystemet (ud over hvad der var blevet opnået i 1980'erne). Reformen fulgte også det internationale mønster for at reducere progression med henblik på at forbedre arbejdsincitamenterne og en udvidelse af skattegrundlaget. Udformningen af reformen bidrog til nogle nationale karakteristika, hvor intentionen var at sikre de omfordelende effekter af skattesystemet.

Introduktionen af for profit-udbydere af en lang række offentlige finansierede sociale serviceydelser blev drevet af et hjemligt politisk ønske om at introducere valg og private entreprenører i den offentlige sektor.

Reformerne blev ligeledes påvirkede af global udbredelse af liberalisering såvel som af neo-liberalismen. Den svenske pensionsreform i 1994/1998 var drevet af en national anerkendelse af, at tiden var moden til en reform, både af økonomiske og socialpolitiske årsager. Den internationale tendens i den private pensionssektor til at skifte fra DB til DC fik en specifik national fortolkning i NDC-rammerne. Den fuldt finansierede komponent blev tydeligt påvirket af EU's konkurrence-lovgivning, men fulgte primært udformningen af en beskæftigelsespensionsordning i

Sverige. Det er let at få de styrende ideer i den seneste svenske udvikling i politik til at passe med en rød tråd af liberalisering (Streeck, under udgivelse), men hvis vi ønsker at lokalisere de politiske dynamikker bag de institutionelle forandringer, har vi brug for ikke blot at undersøge, hvordan ideer bliver tilpasset nationale institutionelle sammenhænge, men også hvordan forskellige ændringer påvirker interesse formationer og koalitions dannelser. Her peger de svenske erfaringer på en række ændringer, som kan ændre den politiske økonomi i den svenske model. En anden refleksion, som følger af at observere den svenske sag, er, at begrebet 'permanent nøjsomhed' (permanent austerity) (Pierson, 2001; Schäfer og Streeck, under udgivelse) ikke rigtig gælder for Sverige.

Mere specifikt kan vi konstatere, at i Sverige er skatterne ikke bare blevet væsentligt reduceret, og ikke af nødvendighed, men som et tilvalg, da budgettet er i balance i 2012 trods høj arbejdsløshed og en global økonomisk krise.

Det faktum, at vi i et bredere komparativt perspektiv ser en negativ sammenhæng mellem størrelsen af velfærdsstatens udgifter og størrelsen af underskuddet på de offentlige finanser, viser, at besparelser ikke som sådan hænger sammen med en voksende offentlig forpligtelse. Det kan være, at vi stadig "*frit kan vælge*". Hvad dette tyder på, er, at der er specifikke interaktionsmønstre mellem de internationale og indenlandske faktorer. Her i EU-sammenhæng tilbydes en interessant illustration af den slags processer. Med hensyn til *europæisering* har effekten på det svenske EU-medlemskab været mindre omfattende, end hvad mange havde forventet. Desuden er de konsekvenser, som vi kan spore hovedsageligt indirekte og kun i få tilfælde direkte. Velfærdsregimet i Sverige er under stadig forandring på mange områder, og selv om det ikke er en udvikling primært drevet af globaliseringen eller europæisering for den

sags skyld, er det alligevel svært at forklare karakteren af reformer uden henvisninger til denne internationale sammenhæng. I sidste ende vil de fremtidige effekter af globalise-

ringen sandsynligvis fortsat være afhængige af, hvordan den nationale politik interagerer med forskellige eksterne kræfter.

Litteratur

Barth, Erling og Karl-Ove Moene (2012), 'The Equality Multiplier: How Wage Setting and Welfare Spending Make Similar Countries Diverge', *IZA Discussion Paper*, No. 6494. Bonn: Institute for the Study of Labour (IZA).

Björklund, Anders og Markus Jäntti (2011), *Inkomstfördelningen i Sverige. SNS Velfärdsrapport 2011*. Stockholm: SNS förlag.

Ferrarini, Tommy, Kenneth Nelson, Joakim Palme og Ola Sjöberg (2012), Sveriges socialförsäkringar i jämförande perspektiv. En institutionell analys av sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsförsäkringarna i 18 OECD-länder 1930 till 2010. Underlagsrapport till den Parlamentariska socialförsäkringsutredningen (S 2010:04).

Hartman, Laura, red. (2011), *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.

<http://www.lisproject.org/key-figures/kf-workbook.xls> (besøgt 8. juni 2009)

Kangas, O. og J. Palme, red. (2006), *Social Policy and Economic Development in the Nordic Countries*. Basingstoke: Palgrave/Macmillan.

Katzenstein, Peter (1985), *Small States in World Markets: Industrial Policies in Europe*. Ithaca: Cornell University Press.

Korpi, Walter (1980), 'Social Policy and Distributional Conflict in the Capitalist Democracies. A Preliminary Comparative Framework,' *West European Politics* 3(3): 296-316.

Korpi, Walter (1983), *The Democratic Class Struggle*. London: Routledge and Kegan Paul.

Korpi, Walter og Joakim Palme (1998), 'The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries,' *American Sociological Review*, 63: 661-87.

Korpi, Walter og Joakim Palme (2003), 'New Politics and Class Politics in the Context of Austerity and Globalization: Welfare State Regress in 18 Countries 1975-1995,' *American Political Science Review*, 97:426-46.

Lundqvist, Torbjörn (2003), *Konkurrensvisionens*

framväxt. Institutet för framtidsstudiers skriftserie nr. 5. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.

Palme, Joakim (2003), 'Pension reform in Sweden and the changing boundaries between public and private,' i Gordon L. Clark og Noel Whiteside, red. *Pension Security in the 21st Century*, Oxford: Oxford University Press, pp. 144-67.

Palme, Joakim, Åke Bergmark, Olof Bäckman, Felipe Estrada, Johan Fritzell, Olle Lundberg, Ola Sjöberg, Lena Sommestad og Marta Szebehely (2003), 'A Welfare balance Sheet for the 1990s'. *Scandinavian Journal of Public Health Supplement* 60, August.

Pierson, Paul, red. (2001), *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.

Rothschild, Emma (2001), 'The Politics of Globalization circa 1773,' *OECD Observer* 228:14-16.

Schäfer, Armin og Wolfgang Streeck, red. (under udgivelse), *Politics in the Age of Austerity*. Oxford: John Wiley & Sons.

Steinmo, Sven (1996), *Taxation and democracy: Swedish, British and American approaches to financing the modern state*. Yale University Press.

Steinmo, Sven (under udgivelse), 'Governing as an Engineering Problem: The Political Economy of Swedish Success,' i Armin Schäfer og Wolfgang Streeck, red. *Politics in the Age of Austerity*, Oxford: John Wiley & Sons.

Streeck, Wolfgang (2012), 'The Crisis in Context: Democratic Capitalism and Its Contradictions,' Armin Schäfer og Wolfgang Streeck, red. *Politics in the Age of Austerity*, Oxford: John Wiley & Sons.

Streeck, Wolfgang and Kathleen Thelen, red. (2005), *Beyond Continuity. Institutional Change in Advanced Political Economies*. New York: Oxford University Press.

Swedish Fiscal Policy Council (2010), *Swedish Fiscal Policy 2010*. Report of the Swedish Fiscal Policy Council. Stockholm: Swedish Fiscal Policy Council.

Tallberg, Jonas, Nicholas Aylott, Carl-Fredrik Bergström, Åsa Casula Vifell og Joakim Palme (2010), *Europeiseringen av Sverige (Demokratirådets rapport)* Stockholm: SNS Förlag.